

## **Przyczynek do barwy pierwszych formacji granicznych II Rzeczypospolitej**

W zasobie Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, w rzadko odwiedzanym zespole Straży Gospodarczo-Wojskowej (SGW), znajduje się rękopis protokołu spotkania grupy oficerów (datowany 30 października 1918 r.)<sup>1</sup>, które odbyło się w warszawskim mieszkaniu płk. Adolfa Małyszki, byłego oficera armii rosyjskiej desygnowanego na stanowisko dowódcy tej formacji. Jego kandydatura została wcześniej zaakceptowana przez szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w porozumieniu z ministrem aprowizacji. Efektem tego spotkania był sporządzony przez uczestników szkic tymczasowego projektu „Statutu Straży Gospodarczo Wojskowej”. Według statutu, koszty utrzymania Straży miały być pokrywane z funduszy Ministerstwa Aprowizacji, natomiast ekwipunek i broń dostarczone przez Ministerstwo Wojny. Na mocy rozkazu z 1 listopada 1918 r. gen. Tadeusza Rozwadowskiego, ówczesnego szefa Sztabu Generalnego, pod rozkazy płk. Małyszki został przekazany pierwszy oddział żołnierzy wydzielony z I Brygady Piechoty Polskiej<sup>2</sup>. Liczył około stu ludzi i sformowany był z podoficerów i starszych żołnierzy. Oddział miał być sukcesywnie uzupełniany rekrutami. Stał się on pierwszą jednostką kadrową powstającej formacji.

Pierwszy deputat mundurowy składał się z niemieckich mundurów i płaszczy (bez pasów) i wystarczył na umundurowanie tylko jednej kompanii. W dniu 2 listopada 1918 r. płk. Małyszko wyjechał z grupą swoich oficerów, w podróż służbową do Lublina. Ze względu jednak na brak czasu, nie zdążyli się oni przemundurować więc pojechali wszyscy w posiadanych mundurach noszonych w armii rosyjskiej, jedynie z dostarczonymi dystynkcjami i guzikami polskimi. W tym czasie, zgodnie ze statutem: „za barwę SGW przyjęto kolor jasno zielony, naramienniki na podkładzie jasno zielonym, na kołnierzu kurtki patki czarne aksamitne z jasno zielonymi kantami. Czapki maciejówki z jasno zieloną wypustką”<sup>3</sup>. Według autora dokumentu: „forma ta nie została wprowadziona przez żadną władzę wyższą zatwierdzona, lecz została przyjęta pierwszym rozkazem i jakiś czas utrzymywała się w Straży Granicznej”<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie (dalej: ASG), Straż Gospodarczo Wojskowa 1918 (dalej: SGW 1918), sygn. 1/3, Szkic tymczasowego projektu statutu Straży Gospodarczo-Wojskowej wraz z wnioskiem Ministerstwa Aprowizacji z 30 X 1918 r. dotyczącego powołania płk. A. Małyszki na dowódcę i organizatora Straży Gospodarczo-Wojskowej, k. 3.

<sup>2</sup> *Ibidem*, sygn.1/4, Materiały dotyczące spraw organizacyjnych, k. 2.

<sup>3</sup> *Ibidem*, sygn. 1/3, Szkic tymczasowego projektu statutu Straży Gospodarczo-Wojskowej wraz z wnioskiem Ministerstwa Aprowizacji z 30 X 1918 r. dotyczącego powołania płk. A. Małyszki na dowódcę i organizatora Straży Gospodarczo-Wojskowej, k. 3.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

Przydzielone oddziały, przybyłe 5 listopada i w kolejnym dniu wystawiły pierwszy posterunek na dworcu kolejowym w Lublinie. W historiografii przyjmuje się, że tego dnia pierwsza formacja graniczna odradzającego się państwa polskiego rozpoczęła swoją służbę. W tym czasie, wobec narastających problemów związanych z realizacją zadań w formule Straży Gospodarczo-Wojskowej, po licznych konsultacjach, zapadła decyzja o tworzeniu formacji o profilu wojskowym, opartej na wzorcu rosyjskiej Straży Skarbowej. Koncepcja ta została dobrze oceniona przez Ministerstwo Spraw Wojskowych jak i Józefa Piłsudskiego, Naczelnika Państwa.

Dnia 11 grudnia 1918 r. uchwałą Rady Ministrów została powołana do życia Straż Graniczna (SG) przy Ministerstwie Apropowizacji. Pułkownik Małyszko otrzymał propozycję objęcia dowództwa tej nowej formacji granicznej. Zmiana ta była bardzo istotna dla wzoru umundurowania, gdyż dla Straży Granicznej przyjęto strukturę kawaleryjską tj. pułki jazdy, dywizjony, szwadrony i plutony. W związku z tym, 10 marca 1919 r. ukazał się rozkaz dowódcy Straży Granicznej opisujący wygląd munduru dla Straży Granicznej: „dla oficerów - kurtka kroju ułańskiego, barwy szarej z wypustkami jasno – zielonemi. Na kołnierzu patka w kształcie proporczyka u góry jasno – zielona na dole czarna aksamitna. Spodnie szare do butów z wypustką barwy jasno – zielonej. Płaszcz przepisowy z wypustkami jasno zielonemi i patką jak na kurtce. Czapka szara z lampasem jasno zielonym i wypustkami przy lampasie czarnymi aksamitnymi i okutym daszkiem. Naramienniki (epolety) na czarnej i jasno zielonej podkładce. Uwaga: wyżej jasno – zielone, niżej czarne”. „Dla szeregowców – kurtka i spodnie jak dla oficerów, ale bez wypustek. Płaszcz jak dla oficerów, ale bez wypustek. Czapki jak dla oficerów, ale bez gwiazdki i z podpinką rzemienną. Uwaga: z powodu drożyzny materiałów, można donaszać stare kurtki z oznakami jednak Straży Granicznej”<sup>5</sup>.

W trosce o trosce o żołnierską kieszeń i aby zapobiec zjawisku spekulacji, dowódca 2 Pułku SG płk. Władysław Poderni rozkazał, by dowódcy szwadronów ustalili jednolitą cenę z szewcami, krawcami i czapnikami szwadronowymi za wszelkie przeróbki mundurowe zlecone przez oficerów i żołnierzy<sup>6</sup>. Podpisał również rozkaz regulujący w wojsku noszenie na mundurach wszelkich odznak spoza przepisów ubiorczych Wojska Polskiego: „zabrania się: oficerom i urzędnikom wojskowym noszenia orderów, krzyżów, medali, wstążek orderowych, oraz wszelkich innych odznaczeń (orderowe temblaki przy szablach) Rosji, Niemiec i b. monarchji Austro-Węgierskiej. Dozwolonem jest noszenie wszystkich odznak, będących

---

<sup>5</sup> *Ibidem*, Straż Graniczna 1918 – 1919, sygn. 4/7, Rozkaz dzienny Dowództwa 2 Pułku Straży Granicznej nr 16 z 14 III 1919 r., k. 26.

<sup>6</sup> *Ibidem*, sygn. 4/7, Rozkaz dzienny Dowództwa 2 Pułku Straży Granicznej nr 20 z 22 III 1919 r., k. 34.

wspomnieniem służby w polskich formacjach”<sup>7</sup>. Stosowanie ubiorczych przepisów wojskowych zezwalało na noszenie odznak „inteligencji” szeregowcom Straży Granicznej, którzy mieli ukończone sześć klas gimnazjum, dzięki czemu posiadali cenzus oficerski, a nie mieli stopnia podchorążego. Odznaka widniała jako obszycie górnych brzegów mankietów kurtek i płaszczy galonem metalowym, srebrnym z karmazynowym prążkiem pośrodku, szerokości jednego centymetra<sup>8</sup>. Prawo to przysługiwało jedynie tym szeregowym, którzy posiadali odpowiednie zezwolenie publikowane w rozkazach dziennych wyższych dowództw. W tym przypadku dotyczyło to żołnierzy wymienionych w rozkazach 2 Pułku SG<sup>9</sup>.

Wojskowa Straż Graniczna, kolejna formacja ochrony pogranicza, która została utworzona w kwietniu 1919 r. na bazie Straży istniejącej od grudnia poprzedniego roku, a powstałej na mocy dekretu Naczelnika Państwa z dnia 18 grudnia 1918 r., podległej Ministerstwu Apropowizacji i Spraw Wojskowych. Nowa formacja tj. Wojskowa Straż Graniczna (WSG) podporządkowana została wyłącznie Ministerstwu Spraw Wojskowych. WSG pozostała integralną częścią Wojska Polskiego, a w związku z tym obowiązywały w niej wszelkie ustawy i zarządzenia wewnętrzne dotyczące nadrzędnej jednostki. W zakresie wyszkolenia i gotowości bojowej formacja podlegała inspektorowi WSG, a ten z kolei II wiceministrowi spraw wojskowych. Jej poszczególne oddziały i pododdziały pozostawały pod bezpośrednimi rozkazami właściwych dowódców okręgów generalnych, na terenie których działały jednostki WSG. Dlatego zarządzenia mundurowe (zmiany i porządkowe) przekazywane były z poszczególnych DOG do pułków WSG lub za pośrednictwem komend garnizonów: „kożuchy wartownicze, futra, kożuszki krótkie są przeznaczone wyłącznie dla żołnierzy, stojących na posterunkach względnie pełniących służbę szoferów. Najsurowiej zakazuje chodzenia w kożuchach po mieście. Nakładam na żandarmerię zatrzymywania takich żołnierzy i podania mi ich nazwisk i przydziału celem pociągnięcia do odpowiedzialności odnośnych dowódców”<sup>10</sup>.

---

<sup>7</sup> *Ibidem*, sygn. 4/7, Rozkaz dzienny Dowództwa 2 Pułku Straży Granicznej nr 24 z 31 III 1919 r., k. 42 [ogłoszony w oparciu o Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 29 z 15 III 1919 r.].

<sup>8</sup> A. Smoliński, *Początkowe dzieje i barwy strzelców podhalańskich, oraz ich związki z ludową kulturą Podhala, lata 1918 – 1920. Przyczynek do badań mundurologicznych i kostiumologicznych*, „Czasy Nowożytnie”, t. XIV, (2003 r.), s.

<sup>9</sup> Szeregowcy: Grabiński Felicjan, Gajzler Leon, Szwalski Władysław, Paderewski Konrad. Przepis dotyczący wspomnianej odznaki został zniesiony 1 XI 1919 r. kiedy dekret naczelnego wodza wprowadził nowe przepisy dla Wojska Polskiego. Zob. ASG, Straż Graniczna 1918 – 1919, sygn. 4/7, Rozkaz dzienny Dowództwa 2 Pułku Straży Granicznej nr 24 z 31 III 1919 r., k. 42.

<sup>10</sup> *Ibidem*, sygn. 9/66, Rozkaz dzienny Dowództwa 1 Dywizjonu (3 Pułku) Wojskowej Straży Granicznej nr 73 z 15 XI 1919 r. [przywołujący zarządzenia Komendy Garnizonu Mława].

Poza wspomnianymi różnicami w barwie, większość przepisów mundurowych formacji granicznych opierała się w początkowym okresie na regulaminach Wojska Polskiego<sup>11</sup> zarówno z 1917 r. z późniejszymi zmianami z roku 1919. Również istotną zmianą były odznaki w kształcie wężyka przywołane w rozkazach dziennych 3 Pułku WSG<sup>12</sup>. W uzupełnieniu dekretu Naczelnika Państwa z 23 maja 1919 r. widnieje zapis: „wężyk naszywa się wzdłuż krawędzi kołnierza, obramowanej wypustce (passe pole'm, tak aby dotykał tej ostatniej, a więc na kołnierzu stojącym – u góry, na wykładanym – u dołu). W oddziałach jazdy, noszących na kołnierzu proporczyki, te ostatnie winne być naszyte tak, aby górna krawędź proporczyka dotykała wystających ku niej załomów wężyka, przednia zaś pod wężykiem, dochodziła do wypustki przedniej krawędzi kołnierza: końce proporczyka winny sięgać ostatniego załamka wężyka. Oddziały mające kołnierze barwne, noszą na nich tylko wężyki, bez proporczyków. W oddziałach noszących na kołnierzu odznaki specjalne, o ile te naszyte są wprost na kołnierzu, mają być tak umieszczone aby nie dotykały wężyka, koniec zaś tylny znalazł się w jednej linii z końcem wężyka; jeśli zaś odznaka noszona jest na patce, to patkę naszywa się tak, aby dotykała załomów wężyka i aby krawędzie jej były równoległe do krawędzi kołnierza, - odznakę w takim razie umieszcza się w środku patki. Prawo noszenia wężyka na kołnierzu przysługuje wyłącznie tylko oficerom wszelkich gałęzi służby, uprawnionym do używania tytułów stopni wojskowych (np.: kpt. - lekarz, major – intendent, itp.), oraz kapelanom i żołnierzom. Nie dotyczy urzędników wojskowych, choćby nawet byli b. oficerami b. Legionów Polskich”. Również przepisy wojskowe regulowały odznaki podchorążych formacji granicznych: „według przepisów o umundurowaniu, podchorążowie noszą mundur szeregowych swej broni z naramiennikami w formie oficerskich, lecz ze sznura z połowo szarej wełny, bez gwiazdek, podłożone suknem barwy broni, numery jak na naramiennikach oficerskich. Noszenie metalowego paska na czapce jest niedozwolone”<sup>13</sup>.

Kolejne regulacje nastąpiły wraz z opublikowaniem *Przepisu ubioru polowego Wojska Polskiego*<sup>14</sup>, podpisanego przez ministra spraw wojskowych gen. por. Józefa Leśniewskiego. Wśród szeregu zmian po raz pierwszy występuje indywidualne wskazanie barwy formacji

---

<sup>11</sup> *Przepisy i instrukcje – umundurowanie polowe Wojsk Polskich*, Warszawa, kwiecień 1917 r., Drukarnia Departamentu Wojskowego. Nadzorowane przez Komisję Uniformową wyznaczoną przez Dowództwo Wojsk Polskich. Komisja w składzie: ppłk. Andrzej Galica z 3 pułku piechoty, mjr. Marcei Śniadowski z 1 pułku artylerii, mjr SG Adam Nieniewski, rtm. Wojciech Kossak, kpt. Czesław Jarnuszkiewicz z 5 pułku piechoty, ppor. Władysław Wąsowicz z 2 pułku ułanów. Rysunki wykonał sierż. Stanisław Bieńkowski.

<sup>12</sup> ASG, *Wojskowa Straż Graniczna*, sygn. 9/66, Załącznik do rozkazu dziennego Dowództwa 1 Dywizjonu (3 Pułku) *Wojskowej Straży Granicznej*” nr 54 z 29 VIII 1919 r.

<sup>13</sup> *Ibidem*, *Straż Graniczna 1918 – 1919*, sygn. 4/7, Rozkaz dzienny 2 Pułku *Straży Granicznej* nr 26 z 2 IV 1919 r. [przywołujący rozkaz nr 3 Dowództwa Miasta Częstochowa z 2 II 1919 r.].

<sup>14</sup> *Przepis ubioru polowego W.P. z dnia 15.11.1919 r.*, Warszawa 1919 r. Drukarnia Naczelnego Dowództwa.

granicznej: „Rodzaj broni lub służby – Straż Graniczna, barwa patki na kołnierzu kurtki – jasnozielona, wypustka przy patce – biała”<sup>15</sup>. Ponownie barwa występuje w ilustracji graficznej ukazującej wzór patki na kołnierzu kurtki - Straż Graniczna<sup>16</sup>. Ponieważ pozostałe zmiany dotyczą całokształtu umundurowania, bez wskazania Straży Granicznej, dlatego nie są one przedmiotem rozważań w niniejszym artykule. Warto jednak wspomnieć, iż przywołany *Przepis ubioru* zawierał okresy przejściowe, które w takim samym stopniu dotyczyły formacji granicznych, tak długo jak pozostawały one w kompletnym podporządkowaniu do Ministerstwa Spraw Wojskowych. Całkowite przemundurowanie miało być zakończone do 1 lipca 1921 r. lecz już 1 lutego 1920 r. polecono: „W dniu 1-go lutego 1920 r. winni oficerowie i urzędnicy wojskowi wszyscy w jednym dniu, włożyć nowe oznaki stopni wojskowych, choćby na dawnych mundurach. Aż do dnia powyższego oznaki stopni powinny być dotychczasowe, choćby przypięte na naramiennikach nowego ubioru. Najdalej w dniu 01. lutego 1920 r. wszyscy oficerowie i urzędnicy wojskowi winni mieć czapki nowego wzoru. Donoszenie dotychczasowych kurtek i spodni, oraz spodni czarnych i granatowych dozwolone jest do dnia 31 XII 1920 r. włącznie”<sup>17</sup>. W ten proces zapewne też wpisała się kolejna formacja graniczna, jaką byli Strzelcy Graniczni powołani na mocy rozkazu wiceministra spraw wojskowych w dniu 3 marca 1920 r. Ponieważ na dzień dzisiejszy brak jest materiałów źródłowych odnoszących się do Strzelców Granicznych, to w kwestii umundurowania jednak można domniemywać, iż jako formacja kawaleryjska podtrzymano dotychczasowy obowiązujący wzór umundurowania oraz fakt, iż w pośpiechu formowane pułki Strzelców Granicznych były wysyłane na front wojny polsko-radzieckiej (1918-1921). Po zakończonych działaniach wojennych, część oddziałów przemianowano na pułki strzelców konnych lub rozwiązano, wcielając żołnierzy do różnych jednostek Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Zapewne w toku dalszych badań historyków zajmujących się barwą i bronią formacji Wojska Polskiego, zostanie odnaleziony przepis (lub przepisy) mundurowy dla Strzelców Granicznych. których dokumentacja aktowa rozproszona jest po różnych archiwach. Zdając sobie sprawę, jak żmudne i długotrwałe jest prowadzenie kwerendy w rozproszonej dokumentacji aktowej Strzelców Granicznych, traktuję powyższy artykuł jedynie jako drobny przyczynek do badań nad umundurowaniem polskich formacji granicznych, a jego głównym celem jest zebranie dotychczasowych ustaleń w tym zakresie.

---

<sup>15</sup> *Ibidem*, tabela pt. Barwy patek i wypustek, oraz godła są następujące:..., s. 34.

<sup>16</sup> *Ibidem*, Tablice do przepisu umundurowania W.P. Odpis z rozporządzenia M.S. Wojsk. z 15 XI 1919 r., tablica nr. 8. pt. Barwy broni i służb (Patki na kołnierzu kurtki).

<sup>17</sup> *Ibidem*, Przepisy przejściowe., pkt. 2, 3, 4, 5, s. 30-31.

Opracował: Miłosz Filipowiak. Tekst ukazał się w: Na granicach Niepodległej. Straż Graniczna (1928–1939) w perspektywie 100-lecia odzyskania niepodległości, Szczecin 2020, s. 45-51.